

Doc. dr. hfz. Safet Halilović

PRAVILNO RAZUMIJEVANJE KUR'ANA I NAUČNO UTEMELJENA INTERPRETACIJA KUR'ANSKE MISLI - POTREBA I DUŽNOST SVAKE GENERACIJE

Uvod

O ovoj temi kod nas nije mnogo pisano. Čak i djela koja su propedeutičke naravi u oblasti tefsira, obično započinju historijskim pregledom nastanka i razvoja tefsirske nauke, te objašnjavanjem terminologije vezane za tu problematiku. Zato nam je cilj da s ovim skromnim radom pokušamo malo više rasvijetliti ovu temu.

U historiji ljudskoga roda ne postoji ni jedna knjiga koja je bila predmetom ljudske pažnje i interesovanja, svejedno, bilo to od strane njenih sljedbenika ili protivnika, poput Kur'ana. Nijedna knjiga nije toliko čitana, studirana, citirana, komentarisana, i nijedna nije toliko okupirala i oblikovala ljudsku misao kao Kur'an.

Kur'an je posljednja Allahova, dž.š., Objava, Riječ i Uputa. On je putokaz ljudima i jasan dokaz pravog puta i razlikovanja dobra i zla. Objavljivan je Muhammedu, s.a.v.s., u vremenskom periodu od dvadest i tri godine njegove poslaničke misije.

Objava Kur'ana predstavlja novu epohu u historiji ljudskoga roda, jer je on svojom pojavom pokrenuo i inicirao jedan od najvećih preobražaja u povijesti čovječanstva. Kur'anska metodologija i efekti njenog djelovanja u domenu pridobijanja ljudi i oblikovanja njihove svijesti i osjećaja, doista je bila fascinirajuća. Promjene koje je Kur'an izazvao kod svojih sljedbenika na inetelektulanom, moralnom i ideološkom planu bile su temeljite, jer jezik Kur'ana koji je nadnaravan (مُعْجَز) po svome stilu, strukturi i izražajnim mogućnostima jednostavno je plijenio ljudska srca i umove.

Razumijevanje Kur ana u prvom periodu islama

Kur an je objavljen u sredini koja je dobro razumijevala jezik na kojem se on objavljuje. Većina ashaba, drugova Božijeg poslanika, s.a.v.s., bili su čistokrvni Arapi koji su odlično poznavali svoj jezik. Za predislamske Arape općenito je uvaženo pravilo da su bili vrsni govornici i da su znali veoma jasno, pravilno i stilski lijepo da se izražavaju. Poznate su njihove kaside (spjevovi) koje su bez ikakve pripreme znali kazivati u raznim situacijama, a koje su mogle imati i po nekoliko stotina bejtova (stihova). Zbog toga su oni bili u prilici da, ne samo veoma dobro osjete ljepotu, snagu i nadnaravnost kur anskog jezika i stila, već i da pravilno shvate i razumiju smisao i značenje kur anskog teksta.

Ovdje treba imati u vidu i činjenicu da Kur an na više mjesta objašnjava i komentariše samog sebe¹, te da su prvi muslimani za

¹ Mnogobrojni su primjeri u Kur anu gdje je nešto rečeno sažeto i nedovoljno jasno, da bi na drugom mjestu bilo šire razrađeno. Tako npr. u prvoj kur anskoj suri el-Fatiha, prvi ajet glasi: Hvala Allahu Gospodaru svjetova. (الحمد لله رب العالمين). Pojam (رب العالمين) Godpodar svjetova na ovom mjestu nije šire objašnjen, ali zato u drugim kur anskim surama nailazimo na njegovu širu razradu. U suri eš-Šu ara (23-28 ajeta), u dijalogu između Musaa a.s. i faraona objašnjava se ovaj pojam. Na upit faraona (قال فرعون و ما رب العالمين) Ko je Gospodar svjetova? , Musa a.s. je odgovorio: Gospodar nebesa i Zemlje i onog što je između njih ako vjerujete. /ajet 24./

Gospodar vaš i Gospodar vaših davnih predaka. /ajet 26./ Gospodar istoka i zapada i onoga što je između njih, ako pameti imate. /ajet 28./

U suri Taha /ajet 49, 50/, također, u dijalogu između faraona i Musaa a.s. imamo lijepo objašnjenje ovog pojma (رب العالمين). Na upit faraona: Ko je Gospodar vaš, o Musa? (قال فمن ربكما يا موسى), odgovoreno je: Gospodar naš je onaj koji je svemu onom što je stvorio dao ono što mu je potrebno, a zatim ga, kako da se time koristi, nadahnuo. (قال ربنا الذي أعطى كل شيء خلقه ثم هدى).

Drugi primjer gdje Kur an objašnjava i komentariše samog sebe, također, imamo u suri El-Fatiha, koju vjernik uči na svakom rekjatu svog namaza, gdje moli Uzvišenog: Uputi nas na pravi put, na put onih kojima si blagodati darovao. (اهدنا الصراط المستقيم. صراط الذين أنعمت عليهم). Evidentno je da ovaj pojam (أنعمت عليهم), tj. oni kojima si blagodati darovao, ovdje nije objašnjen, jer nije precizirano ko su ti, kojima su blagodati darovane, niti to koje blagodati su im darovane. U suri En-Nis u 69. ajetu, dolazi objašnjenje ovog pojma: (و من يطع و لله و الرسول فأولئك الذين أنعم الله عليهم من النبيين و الصديقين و الشهداء و الصالحين و حسن أولئك رفيقا) Oni koji su poslušni Allahu i Poslaniku, takvi će biti u društvu onih kojima je Allah

sve eventualne nejasnoće koje su nalazili prilikom razumijevanja kur'anskih ajeta direktno se obraćali Poslaniku, s.a.v.s., koji je u sklopu svoje poslaničke misije zadužen da ljudima objasni ono što im se objavljuje,² tražeći od njega komentar i tefsir određenog dijela kur'anskog teksta.

Tako je prvi komentator Kur'ana bio lično Allahov poslanik Muhammed, s.a.v.s., koji je svojim drugovima objašnjavao pojedine ajete koji su za njih bili teže shvatljivi. Hadiske zbirke obilno izvješćuju o Poslanikovom tefsiru, i gotovo da nema zbirke koja ne sadrži tzv. *Kitabut-tefsir*, tj. poglavlje o tefsiru, gdje se nalaze predaje u kojima Poslanik, s.a.v.s., komentariše određene ajete. Evo nekoliko primjera:

Prenosi Imami–Taberi u nekoliko verzija od Adijja b. Hatima i drugih ashaba da je Allahov poslanik, s.a.v.s., prokomentarisao posljednji ajet sure El–Fatiha, rekavši: *Oni koji su protiv sebe izazvali srdžbu su Jevreji, a oni koji su zalutali su kršćani.* ³ (إن المغضوب عليهم هم اليهود وإن الضالين هم النصارى)

Imami-Buharija u svome Sahihu⁴ prenosi da su neki ashabi, kada je objavljen 187. ajet sure El-Bekare koji konkretizira

blagodati darovao (أنعم الله عليهم), od vjerovjesnika, i pravednika, i šehida i dobrih ljudi. A kako će oni divni drugovi biti!

Primijetno je da je na oba mjesta upotrijebljena ista riječ: إنعام u (أنعمت عليهم) i (أنعم الله عليهم), što znači: obasipanje blagodatima ili darivanje blagodati.

Mnogo je primjera u Kur'anu gdje je nešto sažeto i koncizno rečeno, a na drugom mjestu dolazi njegova šira razrada i objašnjenje, ili gdje je nešto kazano uopćeno (العام), da bi na drugom mjestu bilo konkretizirano (تخصيص العام) i sl. tome (poput تفصيل المطلق و غيره), ali zbog tematske ograničenosti nismo u stanju da to ovdje opširnije elaboriramo.

² U tekstualnoj evidenciji Kur'ana to se eksplicite naglašava: "A tebi (Muhammede) objavljujemo Kur'an da bi objasnio ljudima ono što im se objavljuje, i da bi oni razmislili." /sura En-Nahl, 44./

³ Vidi: Muhammed b. Džerir et-Taberi: *Džami-ul-bejan*, 1/185-195, rivajeti br. 193-220, a predaje od Adijja b. Hatima su br. 193-195, i za njih veliki hadiski autoritet dvadesetog vijeka Ahmed Šakir, u svom osvrtu na Taberijev tefsir, kaže da su sahih (vjerodostojne). Vidi, također, Ahmed b. Hanbel: *Musned*, 4/378-379, Et-Tirmizi: *Sunen*, 4/67, Et-Tajalisi: *Musned*, br. 1040, Ibnu Hadžer: *El-Isabe*, 2/229, biografija Adijja b. Hatima.

⁴ Vidi: El-Buhari, *Sahih*, 4/157, hadisi br. 1916 i 1917, te 8/31, hadisi br. 4509-4511.

vrijeme do kada se smije jesti u ramazanskim noćima pa kaže: *Jedite i pijte sve dok ne budete mogli razlikovati bijelu nit od crne niti* (واكلوا واشربوا حتى يتبين لكم الخيط الأبيض من الخيط الأسود), to bukvalno shvatili, pa su donijeli bijeli i crni konopčić misleći da se na to aludira u ovom ajetu. Kada je Poslanik s.a.v.s. o tome obaviješten, prokomentarisao je ovaj ajet, rekavši: (انما ذلك سواد الليل وبياض النهار) Ovdje se misli na crninu noći i bijelinu dana, tj. jedite i pijte dok ne budete mogli razlikovati bijelu nit od crne niti zore, tj. rađanja novog dana.⁵

Veliki islamski autoriteti Ibnu Džerir et-Taberi i Ahmed b. Hanbel prenose da je Allahov poslanik, s.a.v.s., kada mu je objavljena sura El--Kevser, kazao da je Kevser koji mu je dat, ustvari, rijeka u džennetu, u kojoj će biti mnogo dobra (خير كثير) za njegove sljedbenike.⁶

Kada je objavljen 123. ajet sure en-Nisa, u kojem se kaže: {من يعمل سوءا يجز به} *Onaj ko uradi zlo bit će kažnjen....* mnogim ashabima je to teško palo, jer su to shvatili kao prijetnju. Tako je Ebu Bekr, r.a., došao Poslaniku, s.a.v.s., žaleći se kako je veoma teško biti ispravan i spašen poslije ovog ajeta. Poslanik, s.a.v.s., je prokomentarisao ovaj ajet objasnivši da su bolesti, razna iskušenja i nedaće koji se dešavaju vjerniku na ovom svijetu ustvari kazna, tj. *keffaret (otkupljenje)* za njegove počinjene grijehe.⁷

⁵ Ovakvom bukvalnom shvatanju ajeta od strane nekih ashaba svakako je doprinijelo i to što završna konstatacija ovog ajeta (من الفجر) tada još nije bila objavljena. U tefsirskoj literaturi kada se govori o fenomenu objave Kur ana, spominje se i to da je Poslaniku s.a.v.s. nekada znalo biti objavljeno samo po jedna ili dvije riječi, koje je trebalo staviti na tačno određeno mjesto u već ranije objavljenim ajetima. Ove dvije riječi u ovom ajetu (من الفجر) i riječi (غير) (أولى الضرر) u 95. ajetu sure en-Nisa, upravo se navode kao primjer takve vrste objave.

⁶ Vidi: Ibnu Kesir: *Tefsirul-Kur anil-Azim*, 4/721–723.

⁷ Ovaj Poslanikov komentar je zabilježen u mnogim hadiskim zbirkama. Vidi: El-Hakim, *El-Mustedrek*, 3/74 (po ocjeni ovog autoriteta hadis je sahih i odgovara kriterijima koje su postavili Buharija i Muslim, a s njim se slaže i drugi veliki autoritet Ez-Zehebi u svom kritičkom i rezimiranom osvrtu na *El-Mustedrek*, *Et-Telhis*, štampan zajedno sa *Mustedrekom*); Et-Tirmizi: *Sunen*, 5/248 br. 3039; Et-Taberi: *Tefsir*, 9/243 br. 10529; Ahmed b. Hanbel: *Musned*,

Ovo su samo neki primjeri Poslanikovog, s.a.v.s., tumačenja Kur'ana. U domenu njegovog tefsira svakako spada i njegova praktična primjena i objašnjenje načina izvršavanja određenih kur'anskih imperativa, poput načina obavljanja namaza i određivanja namaskih vremena, zatim objašnjenja propisa vezanih za zekat, hadždž i dr.

Činjenica je da Poslanik, s.a.v.s., u svome tefsiru nije objašnjavao riječ po riječ, kao što je to slučaj sa tefsirima koji će nastati u potonjim generacijama. U tefsirskoj literaturi se spominje razilaženje islamskih učenjaka o pitanju broja ajeta koje je Poslanik, s.a.v.s., objasnio svojim drugovima. Tako jedan dio islamske uleme na čelu sa neprikosnovenim autoritetom šejhul-Islamom Ibnu Tejmijom smatra da je Resulullah s.a.v.s. objasnio ashabima "sva značenja Kur'ani-Kerima, kao što im je objasnio njegove pojedinačne izraze u cijelosti."⁸

وقد اختلف العلماء في المقدار الذي بينه (رسول الله صلى الله عليه وسلم من القرآن لأصحابه: فمنهم من يرى أن النبي صلى الله عليه وسلم بين لأصحابه كل معاني القرآن، كما بين لهم كل ألفاظه، وعلى رأس هؤلاء شيخ الإسلام ابن تيمية. ومنهم من يرى أن النبي صلى الله عليه وسلم لم يبين لأصحابه من القرآن إلا القليل).

Drugi dio islamskih znanstvenika smatra da Poslanik, s.a.v.s., nije objasnio svojim ashabima osim mali dio kur'anskih ajeta. Potom protagonisti i jednog i drugog stanovišta iznose argumente koji idu u prilog njihovih tvrdnji, što je obilno spomenuto u djelima koja se bave ulumul-Kur'anom.⁹

Ono što jedan istraživač može slobodno konstatovati jeste da je Poslanik, s.a.v.s., objasnio i protumačio svojim drugovima znatan broj kur'anskih ajeta, naročito onih čije je razumijevanje bilo teško da sami dokuče. O ovome svjedoči mnoštvo rivajeta i predaja kojima obiluju kapitalne hadiske zbirke, poput Sahiha, Sunena, Musneda i dr. Međutim, činjenica je da ne postoji kompletan Poslanikov, s.a.v.s., komentar Kur'ana. Razlog tome je u sljedećem:

1/181, 182., br. 68; Abdur-Rezak es-San'ani: *Tefsir*, 1/429; Es-Sujuti: *Ed-Durrul-Mensur*, 2/400; El-Bejheki: *Es-Sunenul-kubra*, 3/373 i *Šu'abul-Iman*, 1/151 br. 9805.

⁸ Vidi: Šejhul-Islam Ibnu Tejmije: *El-Mukaddime fi usulit-tefsiri*, str. 65. i 66, a njegov rezime navodi i es-Sujuti u svom kapitalnom djelu *El-Itkanu fi ulumul-Kur'an*, 4/175, 177.

⁹ Vidi: prof. dr. Muhammed Husejn ez Zehebi: *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, 1/49-55.

1. Poslanik, s.a.v.s, s obzirom da su njegovi drugovi vrsno poznavali jezik na kojem je objavljivan Kur an, nije im objašnjavao ono što su mogli sami da dokuče i shvate.

2. Akcenat Poslanikovog, s.a.v.s., tumačenja Kur ana nije bio u njegovoj teoretskoj razradi, već u praktičnoj primjeni. Život Allahovog poslanika ustvari je praktični komentar i primjena kur'anskih normi i principa. Zato je Aiša, r.a., govoreći o njegovom životu i ponašanju rekla: *Njegov ahlak, (tj. ćud i ponašanje), bio je Kur an.* (كان خلقه القرآن).

3. Kur an je posljednja Allahova, dž.š., objava ljudskome rodu. On u sebi sadrži opća pravila, norme i principe koji odgovaraju ljudima i koji ostvaruju njihovu sreću u svim vremenima i sredinama. Poslanik, s.a.v.s., koji je poslan kao milost ljudskom rodu, bio je svjestan činjenice da¹⁰ je Knjiga koja mu je objavljena univerzalnog karaktera i da važi za sva vremena, mjesta i prilike, i zbog toga nije izrekao konačnu formulaciju interpretacije kur'anske misli koja bi važila za sva vremena. Naprotiv, svaki povijesni trenutak uzima iz Božije Riječi koliko mu u datom trenutku, prema nivou razvoja, treba. Svaka generacija mora dati svoj doprinos u razradi kur'anske misli, ukoliko želi da živi u njenom duhu i da u njoj traži rješenja za pitanja koja joj život postavlja, a život je uvijek u kretanju, pa, prema tome u vječnom suočavanju sa novim pitanjima i veoma složenim dilemama.¹¹

Nakon Poslanikove, s.a.v.s., smrti ashabi su nastavili živjeti u duhu onog shvatanja Kur ana koje su razumjeli od Poslanika, s.a.v.s., Kako se islamska država u njihovo vrijeme proširila na razne meridijane svijeta, i time islam došao u susret sa novim nearapskim društvima, sredinama i civilizacijama, tako se javljala i sve veća potreba za tumačenjem Kur ana i interpretacijom njegove misli. Među ashabima, njih desetak posebno se pročulo po vještini tumačenja Kur ana. U tefsirskoj literaturi spominju se sljedeća imena: prva četvorica halifa, Abdullah b. Mes ud,

¹⁰ Hadis prenosi en-Nesai u *Sunenu*. Vidi: Ibnu Kesir, *Tefsirul-Kur anil-Azim*, 3/319.

¹¹ Vidi: Husein Đozo: *Potreba i pokušaji savremene interpretacije i egzegeze kur'anske misli*, Zbornik radova ITF-a u Sarajevu, 1/1982, str. 11.

Abdullah b. Abas, Ubejj b. Ka b, Zejd b. Sabit, Ebu Musa el-Eš'ari, Abdullah b. Zubejr i Aiša, r.a.¹²

U vrijeme ashaba su se, u različitim sredinama razvile škole tefsira. Tako je u Mekki nastala škola tefsira čiji je utemeljitelj i glavni učitelj bio Abdullah b. Abbas, r.a., čovjek koji slovi za najvećeg komentatora Kur ana i osobu za koju je i Poslanik, s.a.v.s., činio dovu: *Allahu, učini ga da lijepo razumije vjeru, i poduči ga te vilu , tj. tumačenju kur anskih ajeta.*¹³ (أَللّٰهُمَّ فَفِّهْهُ فِى الدِّينِ وَعَلِّمَهُ التَّوْبِيلَ)

U Medini je nastala škola čiji je osnivač Ubejj b. Ka b, a u Iraku je Abdullah b. Mes ud imao svoju školu tefsira. I u drugim sredinama su nastajale slične škole, a svaka od njih je imala svoje učenike koji su poslije bili komentatori Kur ana među tabiinima.

Tumačenje Kur ana u vremenu poslije ashaba i tabiina

Kako se islam širio, potreba za tefsirima i interpretacijom kur anske misli bivala je sve veća. Susret islama sa drugim kulturama i civilizacijama uveliko je povećavao ovu potrebu. Kako su u islam prelazili čitavi narodi koji nisu govorili arapskim jezikom, tumačenje Kur ana je postalo nužno. S obzirom da su oni sa svojim prelaskom na islam donosili i mnoge običaje i shvatanja iz svojih ranijih kulturno-civilizacijskih krugova tako je i tumačenje Kur ana, nakon što je bio čisto tradicionalnog tipa, zadobivalo drugačiji karakter. Pitanja i problemi koji su se postavljali pred tadašnje generacije muslimana bili su, doista, složeni. To je bilo vrijeme nastajanja raznih frakcija, poput: mu tezila, mur džija, rafidija, kaderija, džebrija, mudžessima, batinija, raznih frakcija ši ija, i dr. Svaka od ovih tendencija imala je svoje shvaćanje i interpretaciju određenih kur anskih tekstova.

Islamski znanstvenici su veoma rano shvatili da je za pravilno tumačenje Kur ana i ispravnu interpretaciju njegove misli potrebno veliko predznanje iz različitih naučnih disciplina. Ukoliko neko pristupi tumačenju Kur ana (tefsiru) prije negoli dobro savlada te discipline, njegov tefsir će biti neispravan. Tako

¹² Vidi: es-Sujuti: *El-Itkan*, 4/204

¹³ Prenosi Ahmed b. Hanbel u *Musnedu*, 4/127, br. 2397, a za njegov sened, veliki hadiski autoritet Ahmed Šakir u svom komentaru Musneda kaže da je sahih. Predaju prenosi i el-Hejsemi u *Medžme uz-zeva'id*, 9/276.

se u tefsirskoj literaturi, tj. djelima koja se bave ulumul-Kur'anom veoma često spominju odjeljci i poglavlja s naslovom Naučne discipline koje su potrebne mufessiru (العلوم التي يحتاج إليها المفسر) ili Uvjeti koji moraju da se ostvare pri osobi koja hoće da komentariše Kur'an" (الشروط التي لا بد من توفرها في المفسر).¹⁴

Na čelu svih tih uvjeta spominje se *ispravnost akideta* (صحة الاعتقاد) tj. ubjeđenja osobe koja hoće da tumači Kur'an, potom *nepristrasnost* (التخلى عن الهوى) tj. da takva osoba ne pokušava potčiniti kur'anski tekst određenom mezhebu ili ideologiji, tumačeći ga tendenciozno, već da se svi mezhebi i ideologije potčine Kur'anu i u njemu traže utemeljenje za svoje stavove kloneći se proizvoljnosti i tendencioznosti. Potom se nabrajaju *naučne discipline* kojima mora dobro da ovlada osoba koja komentariše Kur'an, a definicije s kojima su islamski znanstvenici pokušali definisati tefsir gotovo uvijek spominju te discipline. Navest ćemo samo nekoliko primjera.

Definicija tefsirske nauke

Čuveni islamski učenjak, Ebu Hajjan el-Endelusi¹⁵ ovako definiše tefsirsku nauku: Tefsir je nauka koja raspravlja o načinu izgovaranja kur'anskih, kako jednostavnih, tako i složenih riječi (مفرد و مركب) i o tome kako će se istim dati njihovo pravo značenje. To je nauka koja, također, raspravlja o tome kako će se te riječi upotrebljavati, da li u njihovom literarnom ili prenesenom značenju. Tu spadaju, u vidu nadopuna (وتتمات لذلك) još neke discipline kao: poznavanje povoda objave ajeta, upućenost u problematiku *nasih i mensuh* ajeta, poznavanje priča koje pomažu razjašnjenju pojedinih stvari, i sl.¹⁶ (تعريف الإمام أبي حيان الأندلسي: التفسير -)

¹⁴ Vidi: ez-Zerkani: *Menahilul-irfan fi ulumul-Kur'an*, 2/51-54, Menna el-Kattan: *Mebahis fi ulumul-Kur'an*, str. 340-343.

¹⁵ Njegovo puno ime je: Muhammed b. Jusuf b. Ali b. Jusuf b. Hajjan el-Endelusi i autor je kapitalnog tefsira *El-Bahrul-muhit*, te mnogih drugih djela iz raznih oblasti islamistike. Umro je 745.H. Širu biografiju o njemu vidi u: Ez-Zirikli, *El-A lam*, 7/152.

¹⁶ Vidi: *El-Bahrul-muhit*, 1/13, 14.

هو علم يبحث فيه عن كيفية النطق بألفاظ القرآن، ومدلولاتها، وأحكامها الإفرادية والتركيبية، ومعانها السنية (يحمل عليها حالة التركيب، وتتمت لذلك

Uočljivo je da gornja definicija spominje određene naučne discipline koje treba da savlada mufessir, a to su: (علم القراءات) načini učenja Kur ana, (علم الصرف) etimološko značenje riječi, gramatika, (علم النحو) sintaksa, (علم المعاني) stilistika, (علم البيان) retorika i (علم البديع) poetika.

Drugi veliki islamski autoritet i znanstvenik, Imam ez-Zerkeši,¹⁷ ovako definiše tefsirsku nauku: Tefsir je nauka s kojom se razumijeva Allahova, dž.š., knjiga Kur an, koja je objavljena Muhammedu, s.a.v.s., To je nauka s kojom se razotkrivaju značenja te knjige, crpe njene mudrosti i izvode njeni propisi. Ta se knjiga može pravilno razumjeti samo onda, ako se poznaje: ilm ul-lugati, nahv, sarf, bejan, usuli-fikh, nauka o kiraetima, sebebi-nuzulu, nasihu i mensuhu. ¹⁸ تعريف الإمام

الزركشي: التفسير - هو علم يعرف به فهم كتاب الله المتزل على نبيه محمد صلى الله عليه وسلم، وبيان معانيه، واستخراج أحكامه وحكمه، واستمداد ذلك من علم اللغة والنحو والتصريف وعلم البيان، وأصول الفقه، والقراءات، ويحتاج لمعرفة أسباب التزول والناسخ والمنسوخ

Imam es-Sujuti¹⁹ je još konkretniji, pa spominje u Itkanu da tefsirska nauka obuhvata poznavanje povoda objave ajeta (أسباب (المكى والمدنى)، poznavanje mekanskih i medinskih ajeta (التزول)، poznavanje jasnih i teže shvatljivih kur anskih iskaza (الحكم والمتشابه)

¹⁷ Imam ez-Zerkeši, Bedruddin b. Muhammed b. Abdillah (745-794. H.), kur anolog, šerijatsko-pravni teoretičar, fakih šafijskog mezheba, autor kapitalnog djela iz oblasti ulumul-Kur ana el-Burhan fi ulumil-Kur an kao i mnogih drugih kapitalnih djela iz znanosti kojima je vladao. Opširnije biografske podatke vidi u: Ibnu Hadžer: *Ed-Durerul-kamine*, 3/397, i Ibnu Imad el-Hanbeli: *Šezeratuz-zeheb*, 6/335.

¹⁸ Vidi: ez-Zerkeši, el-Burhan 1/13.

¹⁹ Imam es-Sujuti, Dželaluddin Abdurrahman (849-911. H.), jedan od najvećih autoriteta islama, enciklopedista, jezikoslovac, šerijatsko-pravni teoretičar, mufessir, muhaddis, historičar, pravnik. Autor je mnogih djela (neki navode da ih je oko šest stotina) iz različitih disciplina. Od kapitalnih djela iz oblasti tefsira i ulumul-Kur ana napisao je: *El-Itkan fi ulumil-Kur an*, *Lubabun-nukuli fi esbabin-nuzuli*, *Ed-Durrul-mensur fit-tefsiril-me sur*, *Tefsirul-Dželalejni* (zajedno sa Mehallijem) i dr. Širu biografiju vidi u: Ez-Zirikli, *El-A lam*, 4/169.

upućenost u problematiku derogirajućih i derogiranih (الناسخ والمنتسوخ), općih i konkretizirajućih (العام والخاص), neobjašnjenih i objašnjenih (المجمل والمفسر) ajeta, potom poznavanje ajeta kojima se nešto dozvoljava - odnosno zabranjuje (الحلال والحرام) ili kojima se nešto obećava - odnosno prijeti (الوعد والوعيد), te poznavanje tzv. kur anskih primjera (الأمثال).²⁰

Istaknuti znanstvenik iz osmanlijskog perioda, Kjatib Čelebija (poznat kao Hadži Halifa, umro 1067. H.), u svom znamenitom enciklopedijskom djelu Kešfuz-zunun veli: Tefsir je nauka koja raspravlja o ispravnom značenju Kur ana, upotrijebivši onaj koji ga komentariše, sve svoje raspoložive snage za što ispravnije tumačenje, striktno se pri tome pridržavajući pravila arapskog jezika. Osnovi ove nauke su sljedeće znanosti: ulumul-arebijje (tj. sve gore spomenute jezičke discipline), dogmatika, izvori šerijatskog prava i polemika.²¹

Sve navedene definicije su veoma bliske, ali su dosta opširne, pa ih zato na kraju kao zaključak možemo rezimirati u sljedećem: *Tefsir je nauka koja istražuje Kur an Časni, s ciljem otkrivanja onog značenja koje Allah, dž.š., želi iskazati u Svojoj Knjizi, a sve to u sklopu ljudskih mogućnosti i nakon ostvarenja svih šartova (uvjeta i adaba) koji su neminovno potrebni da se ostvare pri onoj osobi koja hoće da komentariše Kur an*. التفسير: هو علم يبحث فيه عن أحوال القرآن المجيد من حيث دلالة علي مراد الله عز وجل بقدر الطاقة البشرية و بعد إستيفاء الشروط و الاداب التي لا بد من توفرها في المفسر.²²

²⁰ Vidi: Es-Sujuti, *El-Itkan*, 4/169.

²¹ Vidi: Hadži Halife: *Kešfuz-zununi an esami el-kutubi vel-funun*, 1/427 (izdanje Darul-fikr).

²² Sa ovakvom definicijom je autor ovog teksta istupio prilikom odbrane svoje magistarske teze na Odsjeku za tefsir i kur anske znanosti Univerziteta Al-Azhar u Kairu, koja je nakon uvida stručne komisije odobrena, ocijenjena visokom ocjenom i publikovana. Vidi: Halilović, Safvet: *Et-Tefsiru bil-me suri; ehemijjetuhu ve davabituhu dirasetun tatbikijje fi suretin-Nisa'* (*Tradicionalni tefsir, njegov značaj i postavke primijenjena kritička studija u suri En-Nisa'*), Darun-nešri lil-džami'at, Kairo, 1999., str. 21.

Nastanak djela iz oblasti ulumul-Kur ana

Već smo istakli da su islamski znanstvenici veoma rano uočili da je za pravilno tumačenje Kur ana neminovno potrebno ogromno predznanje iz više različitih disciplina. Te discipline su kasnije u islamskoj literaturi nazvane općim terminom ulumul-Kur an, tj. kur anske znanosti. Neke od tih disciplina nastale su u vidu usmenih predaja još u prvom stoljeću po Hidžri, kao što je slučaj sa kiraetima, povodima objave Kur ana, nasihu i mensuhu, mekanskim i medinskim ajetima, o čemu u III stoljeću nastaju i pisana djela.

Tako je Ali b. el-Medini (umro 234. H.), učitelj Imami-Buharije, napisao djelo o povodima objave Kur ana, a Ebu Ubejd el-Kasim b. Sellam (umro 224. H.) o nasih i mensuh ajetima, te o kiraetima i fadiletima (vrijednostima) Kur ana. Muhammed b. Ejjub ed-Durejs (umro 294. H.) piše o mekanskim i medinskim ajetima,²³ a Muhammed b. Halef b. el-Merzeban (umro 309.h.) piše djelo pod naslovom *El-Havi fi ulumil-Kur an*.²⁴ (الحاوى فى علوم القرآن)

Veoma rano iz obilja usmenih predaja o kiraetima nastaje jedno od značajnih pisanih djela iz te oblasti čiji je autor Ebu Bekr Abdullah b. Ebi Davud Sulejman b. el-Eš as es-Sidžistani, poznat kao Ibnu Ebi Davud (umro 316. H.). Djelo nosi naslov: *Kitabul-Mesahif*.²⁵ (كتاب المصاحف)

U IV stoljeću po Hidžri nastaje mnoštvo djela koja tretiraju raznu problematiku ulumul-Kur ana. Ebu Bekr Muhammed b. Kasim el-Enbari (umro 324. h.) piše *Adžaibu ulumil-Kur an* (عجائب علوم القرآن), a Ebul-Hasan el-Eš ari *El-Muhtezan fi ulumil-Kur an* (المختزن فى علوم القرآن). Neka od tih djela razmatraju teško shvatljive sintagme

²³ Naslov djela je *Fedailul-Kur an*, a jedan njegov primjerak koji je nepotpun nalazi se u poznatoj biblioteci Zahiriji u Damasku.

²⁴ Ovo djelo spominje Ibnu en-Nedim u Fehrestu 214, i kaže da se sastoji iz 27 dijelova.

²⁵ Ibnu Ebi Davudovo djelo *Kitabul-Mesahif* štampano je u Leidenu 1937. god. u publikaciji orijentaliste Artura Džefrija (Arthur Jeffery), a svoju punu naučnu obradu dobilo je kada ga je istraživač Muhibbuddin Abdussubhan Va iz uzeo za temu svoje doktorske disertacije, koja je uspješno odbranjena na Univerzitetu Ummul-Qura u Mekki. Djelo je potom štampano u dva velika toma u izdanju Ministarstva vakufa u Državi Katar, godine 1995./1415. H.

i pojedine riječi riječi Kur ana, koja njihovi autori nazivaju *Garibul-Kur an* (غريب القرآن) ili *Muškilul-Kur an* (مشكل القرآن). Jedno od važnih djela koje je nastalo u tom periodu jeste djelo *Garibul-Kur an* čiji je autor Ebu Bekr Es-Sidžistani (umro 330. H.).

U V vijeku po Hidžri, Ali b. Ibrahim b. Seid el-Hawfi (umro 430.H.) piše dva djela iz oblasti ulumul-Kur ana: jedno pod naslovom *El-Burhan fi ulumil-Kur an* (البرهان في علوم القرآن), a drugo *Irabul-Kur an* (إعراب القرآن). Ovo posljednje se bavi jezičkom analizom kur anskih riječi, a prvo djelo je doista kapitalno, bilo je napisano u trideset tomova, a danas je sačuvano petnaest tomova, u rukopisu koji se nalazi u Nacionalnoj biblioteci u Kairu, pod brojem 59-tefsir. Neki mufessiri iz ovog vijeka²⁶ smatraju da je ovo prvo djelo koje razmatra problematiku kur anskih znanosti pod ovim stručnim terminom ulumul-Kur an. Međutim, evidentno je, kao što spominje Ibnu en- Nedim u Fehrestu, da je ovaj termin za kur anske studije još u trećem hidžretskom stoljeću upotrijebio Ibnul-Merzeban, nazvavši svoje djelo sa *El-Havi fi ulumil-Kur'an* (الحاوي في علوم القرآن).

Ebu Bekr Ed--Dani (umro 444. H.) piše čuveno djelo o sedam kiraeta, načina učenja Kur ana *Et-Tejsir fil-kiraatis-seb i* (التيسير في القراءات السبع), a u ovom vijeku stručnjak za povode objave Kur ana (أسباب التزول) El-Vahidi piše autoritativno djelo iz te oblasti.

U VI hidžretskom stoljeću, veliki islamski autoritet, šejhul-Islam Ebul-Feredž Abdurrahman b. Ali b. *el-Dževzi* (umro 597.H.), piše dva značajna djela iz problematike kur anskih znanosti: prvo pod nazivom *Fununul-efnan fi adža ibi ulumil-Kur an* (فنون الأفتان في علوم القرآن), i drugo *El-Mudžteba fi ulumin tete alleku bi ulumil-Kur an* (المجتبى في علوم تتعلق بالقرآن). Oba djela su u rukopisu i pohranjena su u Nacionalnoj biblioteci u Kairu.²⁷

U VIII stoljeću, enciklopedista Bedruddin *ez-Zerkeši* (umro 794.H.) piše svoje kapitalno djelo *el-Burhan fi ulumil-Kur an* (البرهان في علوم القرآن), koje će s obzirom na opus problematike koju tretira i

²⁶ Ovakvo stanovište zastupa prof. Ez-Zerkani u svome djelu *Menahilul-irfan*, 1/35, 36.

²⁷ Vidi: prof. dr. Suhi es-Salih, *Mebahis*, str. 124.

njenu naučnu utemeljenost, biti relevantnim izvorom svim ozbiljnijim kur'anskim studijama koje će kasnije nastati.²⁸

U IX hidžretskom stoljeću pisana djela iz oblasti tefsirskih znanosti doživljavaju pravi procvat. Šejhul-Islam Dželaluddin *el-Bulkiini* (umro 824. H.) piše *Mevaki ul-ulum min mevaki in-nudžum* (مواقع العلوم من مواقع النجوم), a *Imam es-Sujuti* piše prvo *Et-Tahbir fi ulumit-tefsir* (التحبير في علوم التفسير), a potom svoj čuveni, i za nas svakako najvažniji *El-Itkan fi ulumil-Kur'an* (الإتقان في علوم القرآن), u kojem je rezimirao i sistematizirao Zerkašijev *El-Burhan*, i spojio neke važne teme obrađene u djelima klasičnih pisaca. *Sistematičnost, preciznost, lakhoća i osebnost stila, kritičnost i maksimalna naučna argumentiranost, samo su neke odlike ovog kapitalnog Sujutijevog djela koje su ga učinile nezaobilaznom materijom za sva ozbiljnija istraživanja iz oblasti tefsirskih nauka.* Važna odlika ovog djela je i to da njegov autor na početku svakog poglavlja navodi djela koja su ranije pisana na tu temu, što daje jedan historijski presjek razvoja tefsirske nauke (ulumul-Kur'ana), i upućuje čitaoca na daljna istraživanja. Nažalost, mnoga djela koja Imami-Sujuti navodi na početku poglavlja svog *Itkana* nisu dospjela do naših dana.²⁹

Od značajnih djela koja su nastala u novije doba važno je spomenuti sljedeća: Šejh Tahir el-Džezairi: *Et-tibjan liba dil-mebahisi el-mute allikati bil-Kur'an* (التبيان لبعض المباحث المتعلقة بالقران); Šejh Muhammed Abdul-Azim ez-Zerkani: *Menahilul-irfan fi ulumil-Kur'an* (مناهل العرفان في علوم القرآن); Mustafa Sadik er-Rafi i: *Idžazul-Kur'an* (إعجاز القرآن); prof. Sejjid Kutb: *Et-Tasvirul-fenijju fil Kur'ani* (التصوير الفني في القرآن); dr. Subhi es-Salih: *Mebahis fi ulumil-Kur'ani* (مباحث في علوم القرآن); šejh Menna el-Kattan: *Mebahis fi ulumil-Kur'an* (مباحث في علوم القرآن); prof. dr. Muhammed Husejn ez-Zehebi: *Et-Tefsiru vel-mufessirune*

²⁸ Zerkašijevu djelo *El-Burhan* je naučno obradio i za štampu pripremio istraživač Muhammed Ebul-Fadl Ibrahim 1356/1957. godine, da bi potom bilo štampano u četiri toma i doživjelo mnoga izdanja diljem islamskog svijeta.

²⁹ Prilikom pisanja ovog historijskog pregleda djela iz ulumul-Kur'ana, korištena je sljedeća literatura: Ez-Zerkani: *Menahilul-irfan*, 1/28-39; dr. Subhi es-Salih: *Mebahis*, str. 121-126; Es-Sujuti: *El-Itkan* (predgovor autora i početak poglavlja); dr. Ibtisam es-Saffar: *Mu džemud-dirasatil-Kur'anijje*, izdanje Bagdadskog univerziteta 1983/84.

(التفسير والمفسرون); prof. dr. Muhammed Abdullah Draz: *En-Nebeul-Azimu* (النبأ العظيم); prof. Malik b. Nebi: *Ez-Zahiretul-Kur anijje* (الظاهرة القرآنية); šejh Muhammed el-Gazali: *Nezarat fil Kur an* (نظرات في القرآن); šejh Muhammed Tahir b. Ašur: *Et-Tahriru vet-tenviru* (التحرير والتنوير).³⁰

U ovim djelima novijeg doba, s obzirom na to da je savremeni način života postavio nova pitanja o Kur anu ili je na novi način aktuelizirao stara, njihovi autori su pokušali odgovoriti na ta pitanja. Većina ovih djela je propedeutičke naravi i razmatra problematiku ulumul-Kur ana o kojoj je pisala klasična literatura, ali se koristi jedna nova metodologija koja nastoji predstaviti Kur an u savremenijem svjetlu. Veoma često se odgovara na razne dileme oko Kur ana i islama općenito čiji inicijatori su bili ili orijentalisti, ili ljudi drugih orijentacija i tendencija koji su bili neprijateljski raspoloženi prema islamu i muslimanima.

Ovo su bila samo neka važnija djela koja su napisali islamski znanstvenici iz oblasti ulumul-Kur ana, u kojima se razmatraju discipline bez kojih se ne može pristupiti tumačenju Kur ana. *Kur an je knjiga koja je tokom historije najfrekventnije zaokupljala ljudsku pažnju i oblikovala njenu misao, te se, ni izbliza, ne mogu pobrojati sva djela koja su napisana o pojedinim aspektima Kur ana.* Tako napimjer dr. Ibtisam es-Saffar u svom *Leksikonu kur anskih studija* (معجم الدراسات القرآنية) navodi iz oblasti povoda objave Kur ana četrdesetak napisanih djela, a iz područja nadnaravnosti Kur ana (عجاز القرآن) više od dvije stotine štampanih i preko sedamdeset djela koja su u rukopisu.³¹

Značaj i potreba tumačenja Kur ana (tefsira)

Sve naučne discipline ulumul-Kur ana koje se razrađuju u gore spomenutim djelima nedvojbeno su potrebne za pravilno tumačenje Kur ana i interpretaciju njegove misli. Te discipline su ustanovljene kao zaštita od pogrešnog tumačenja Knjige koja je:

³⁰ Ibnu Ašurovo djelo je, ustvari, tefsir, ali smo ga ovdje spomenuli radi njegovog dugačkog predgovora koje tretira na jedan nov način problematiku o kojoj je bilo govora.

³¹ Vidi: dr. Ibtisam Merhun es-Saffar: *Mu džemud-dirasatil-Kur anijje* (Leksikon kur anskih studija - poglavlja o povodima Objave i nadnaravnosti Kur ana).

- a) Riječ Allaha, dž.š., Gospodara svjetova,
- b) Njegova posljednja Objava ljudskome rodu, te kruna i pečat svim ranijim objavama,
- c) nadnaravna (معجزة) po svome jeziku i sadržaju, strukturi i stilu,
- d) kompetentna da ljudima ponudi istinska rješenja za njihove probleme i udovolji njihovim potrebama, te tako ostvari njihovu sreću i na ovom i na budućem svijetu,
- e) i konačno, to je Knjiga za koju Allahov poslanik Muhammed, s.a.v.s., kaže: *U Kur anu je izvješće o onom što je bilo prije vas i vijesti o onom što će biti poslije vas. U Kur anu su presude za vaše sporove. Kur an je govor koji rastavlja istinu od neistine, lakrdija on nikakva nije. Koji silnik ga napusti Allah će ga uništiti, a ko bude tražio uputu izvan njega, Allah će ga u zabludi ostaviti. Kur an je čvrsta Allahova spona, i mudra opomena, on je pravi put. Njega strasti ne mogu iskriviti, niti ga jezici mogu izmijeniti. Učenjaci se od njega ne mogu nikada zasititi, niti on zastarijeva s tim što se mnogo ponavlja. Njegove tajne se ne iscrpljuju, i što se više uči on biva sve svježiji i interesantniji...*³²

Nema ni najmanje sumnje da je pravilno razumijevanje i tumačenje Knjige koja ima sav ovaj značaj, stvar koja je od vrhunske važnosti za svaku generaciju muslimana. U vezi s ovim postoji *konsenzus islamskih učenjaka* (إجماع علماء الإسلام) koji eksplicite naglašava da je bavljenje tefsikom tj. tumačenjem Kur ana od stvari koje su u *kategoriji farza* – stroge vjerske dužnosti svakoj generaciji muslimana. U daljem razjašnjenju ovog konsenzusa navodi se da je bavljenje tefsikom *farzi-kifajet* tj. stroga dužnost, koju kad izvrši jedna skupina vjernika spada sa ostalih, inače bi svi bili grijешni i odgovorni.³³

Iz ovog slijedi da uvijek mora biti ljudi koji će se baviti ovom naukom, u protivnom bi sav Ummet bio grijешan i odgovoran pred Allahom, dž.š.

Potreba tumačenja i komentaranja knjiga, općenito gledano, javlja se iz sljedećih razloga:

³² Hadis prenose ed-Darimi u *Sunenu*, 2/526 br. 3331. i el-Hakim u *Mustedreku*, 1/555.

³³ Vidi: Es-Sujuti, *El-Itkan*, 3/173.

1. S obzirom na obrazovanje autora i njegov stil pisanja koji je gotovo kod svih ljudi različit, nastaje i različito shvatanje i razumijevanje napisane knjige. Tako jedan inteligentan i visoko obrazovan autor o nekoj temi piše obično visokim stilom, koji nije u stanju da shvati čovjek obične ili niske naobrazbe, te se usljed toga ukaže potreba komentaranja dotičnog djela, a cilj je tom tumačenju da se neke stvari u ovakvoj visokim stilom napisanoj knjizi, objasne na popularan način, kako bi i publika s prosječnom naobrazbom ispravno shvatila njeno značenje. I ukoliko ovom komentatoru ne uspije da sve stavove objasni u dovoljnoj mjeri, pojavi se i drugi komentator, pa se tako dogodi da jedna knjiga ima i više tumača, koji se, s obzirom na svoju naobrazbu i različitost pogleda na pojedine probleme, u mnogo čemu razlikuju.

2. Autor jedne knjige, mjereći publiku kojoj je knjiga namijenjena prema svojim intelektualnim mogućnostima, uglavnom piše i izražava se tako da sve priopćuje u najkraćim crtama, izbjegavajući opširnije pisanje, usljed čega kod čitalačke publike nastaju praznine, a to rezultira nerazumijevanjem pravog značenja i smisla, pa se iz toga ukazuje potreba za jednim komentarom koji će ovakva mjesta opširnije razjasniti.

3. Jedan govor može se upotrijebiti u svom pravom i prenesenom značenju, a može se dogoditi da jedna riječ ima više svojih značenja, usljed čega publika, zbog svoje površnosti i ograničenosti, nije u stanju da shvati da li je govor upotrijebljen u pravom ili prenesenom značenju, i kakvo značenje treba dati riječi koja ima više svojih značenja. Da bi se znao odgovor na ovu i sličnu problematiku, potreban je jedan komentar koji će te stvari naučno obraditi i objasniti. Kada se ovakve i slične stvari nalaze u govoru i pisanju običnih ljudi i smrtnika, šta onda reći za govor Onoga koji je vječan i besmrtn, te koji je pun mudrosti i savršenog morala.³⁴

Ako se ovdje još ima u vidu i činjenica da vrijeme i sredina u kojoj čovjek živi, uveliko utiču na formiranje njegove ličnosti, mentaliteta i oblikovanja načina poimanja i razumijevanja određenih stvari, onda je potpuno jasna potreba da se ljudima, u

³⁴ Vidi: Muhammed Tufo, *Temelji tefsirske nauke (Usuli-tefsir)*, Glasnik IVZ Kraljevine Jugoslavije, 9/1936, str. 349.

svim vremenima i svim sredinama, tumači i prezentira Kur an na način i jezikom koji oni najbolje razumiju.

Slavni i neprikosnoveni komentator Kur ana, Abdullah b. Abbas r.a, kazao je komentarišući 269. ajet sure el-Bekare: *On (Allah dž.š.) daje mudrost onome kome hoće, a onaj kome je mudrost darovana, darovano mu je neizmjereno dobro,*

عن عبد الله بن عباس رضى الله عنهما أنه قال فى تفسير قوله تعالى: {يؤتى الحكمة من لشاء ومن يؤت الحكمة فقد أوتى خيرا كثيرا}، قال: يعنى المعرفة بالقران، ناسخه ومنسوخه، ومحكمه ومتشابهه، ومقدمه ومؤخره، وحلاله وحرامه، وأمثاله.

U ovom ajetu s mudročću (الحكمة) misli se na tumačenje Kur ana (tj. poznavanje disciplina koje su za to potrebne, poput: nasih i mensuh ajeta, muhkem i mutešabih, halal i haram i dr.).

35

U tekstualnoj evidenciji Kur ana na više mjesta se spominje da je Allah, dž.š., objavio Kur an da bi ljudi o ajetima njegovim razmišljali. *A zašto oni ne razmisle o Kur anu, ili su im na srcima katanci /sura Muhammed, 24/*

{أفلا يتدبرون القرآن أم على قلوب أقفا لها }

Zašto oni ne razmišljaju o Kur anu. Da je od nekog drugog, a ne od Allaha, sigurno bi u njemu našli mnoge protivrječnosti . /sura en-Nisa, 82/

{أفلا يتدبرون القرآن ولو كان من عند غير الله لوجدوا فيه اختلافا كثيرا }

Knjiga koju ti objavljujemo blagoslovljena je, da bi oni o riječima njezinim razmislili i da bi oni koji su razumom obdareni pouku primili. /sura Sad, 29/

{ كتاب أنزلناه إليك مبارك ليدبروا آياته وليتذكر أولوا الألباب }

Ovi ajeti sasvim jasno ukazuju na to da je Kur an objavljen da bi ljudi o njemu razmišljali. *A razmišljanje o Kur anu bez razumijevanja njegovih značenja i sadržaja nije moguće. Jedinu put pravilnog razumijevanja i shvatanja kur anskih značenja ostvaruje se putem tefsira. Dakle, tefsir je put ili ključ kojim se otvaraju riznice i bogatstva Kur ana, knjige koja je objavljena radi upute ljudi i njihovog izbavljenja iz zablude i stranputice.*

I na kraju, ako želimo da znamo našu pravu potrebu za tefsirima i interpretacijom kur anske misli, onda svakako trebamo

³⁵ Ovu predaju prenosi, sa senedom koji je hasen (dobar), Ibnu Džerir et-Taberi u svom tefsiru. Vidi: *Džami ul-bejan*, 5/576, br. 6177.

pogledati u živote ashaba, drugova Božijeg poslanika, s.a.v.s., i razmišljati o njihovom odnosu prema Kur'anu i njegovom razumijevanju. Već smo ranije istakli da su većina ashaba bili čistokrvni Arapi, koji su odlično razumijevali jezik na kojem je objavljen Kur'an. Ali i pored toga, oni su od Poslanika, s.a.v.s., tražili razjašnjenje svake eventualne nejasnoće prilikom razumijevanja kuranskog teksta. Tako su požurili da upitaju Poslanika, a.s., za tefsir 82. ajeta sure el-En'am,³⁶ u kojem stoji: *Bit će sigurni samo oni koji vjeruju i vjerovanje svoje ni s kakvom nepravdom (zulomom) ne miješaju, oni će biti na pravom putu...*

{الذين امنوا ولم يلبسوا ايمانهم بظلم ألك لهم الأمن وهم مهتدون}

Naime, ovaj ajet, kada je bio objavljen, mnoge je ashabe zabrinuo, jer im je njegovo značenje teško palo. Upitali su Poslanika, a.s.: *A ko od nas nije učinio nikakvu nepravdu?* (وأينا لم) *يا بى لا تشرك با الله إن الشرك لظلم عظيم*? *يا بى لا تشرك با الله إن الشرك لظلم عظيم*, na što im je on dao pravi tefsir i komentar ovog ajeta, objasnivši da je nepravda (ظلم) koja je spomenuta u ajetu, ustvari mnogoboštvo (شرك). Za ovakav komentar, Poslanik, s.a.v.s., pozvao se na 14. ajet sure Lukman, gdje mudri Lukman savjetuje svog sina: *O sinko moj, ne smatraj druge Allahu ravnim, mnogoboštvo je, doista, nepravda velika.*

{يا بى لا تشرك با الله إن الشرك لظلم عظيم}

Ili, jedan drugi primjer, a tiče se komentara 8. ajeta sure el-Inšikak, gdje se govori o polaganju računa na budućem svijetu, pa se kaže: *Onaj kome bude Knjiga njegova u desnu ruku njegovu data, lahko će račun položiti.*

{فأما من أتى كتابه بيمينه فسوف يحسب حسابا يسيرا}

Poslanik a.s. je u jednoj ranijoj zgodi rekao *da će svako onaj ko bude polagao račun na Sudnjem danu biti kažnjen*.

(من نوقش الحساب يوم القيامة فقد عذب)

Kada je objavljen ovaj ajet u suri el-Inšikak, h. Aiša, majka pravovjernih, pitala je Poslanika, a.s., o ovom *polaganju računa* o kojem se govori u ajetu, na što je on objasnio da se ovdje radi o prikazivanju čovjekovih djela, a ne o raspravljanju o njima, jer

³⁶ Vidi: El-Buhari, *Sahih*, 1/109 br. 32, potom 6/448, br. 3360. i 6/536, br. 3428. i 3429.

svako onaj s kim bude raspravljano o njegovim postupcima bit će kažnjen.³⁷

(إنما ذلك العرض، وليس أحد يناقش الحساب يوم الاقيامة إلا عذب)

Ovo su samo neki primjeri požrtvovanosti ashaba kada je u pitanju razumijevanje Kur ana. Neka nam oni budu svijetli uzor u našem odnosu prema Kur anu.

ZAKLJUČAK

Kur an je objavljen u sredini koja je dobro razumijevala jezik na kojem se on objavljuje. Poznati kao govornici koji su umjeli veoma rječito i stilski lijepo da se izražavaju, i kao ljudi koji su u raznim prilikama, bez ikakve pripreme, znali da ispjevavaju čitave kaside, prvi muslimani su odlično razumijevali jezik i stil Kur ana. Ali i pored toga oni su - s obzirom na to da su bili fascinirani snagom i bogatstvom takvog jezika i stila, te da im je bilo veoma stalo da pravilno razumiju značenje Kur ana, kako bi sretno živjeli u skladu s njegovim principima i porukama - za sve eventualne poteškoće i najjasnoće prilikom razumijevanja kur anskog teksta, direktno se obraćali Poslaniku, s.a.v.s., koji je, u sklopu svoje poslaničke misije, zadužen da ljudima objasni ono što im se od Gospodara njihova objavljuje.

Tako je prvi komentator Kur ana bio lično Allahov poslanik, s.a.v.s., čiji tefsir s obzirom na realnost tadašnjeg povijesnog trenutka nije imao potrebu da, kao što je to slučaj sa tefsirima koji će kasnije nastati, objašnjava i razrađuje svaku riječ ili svaki ajet Kur ana. Akcenat Poslanikovog, s.a.v.s., tefsira nije bio u njegovoj teoretskoj razradi, već u praktičnoj primjeni, jer cio njegov život i ponašanje ustvari je praktični tefsir i primjena kur anskih normi i principa. Zato je Aiša, r.a., kada je bila upitana za njegov ahlak (ćud, ponašanje), rekla: Njegov ahlak bio je Kur an. (كان خلقه القرآن)

Jačanjem i širenjem islamske države, u islam su prelazili cijeli narodi, kojima arapski jezik nije bio maternji. S obzirom na to da su oni svojim prelaskom u islam donosili i mnoge običaje, shvatanja i filozofije iz svojih ranijih kulturno-civilizacijskih krugova, potreba za tumačenjem Kur ana i razradom njegove

³⁷ Hadis prenose el-Buhari u *Sahihu*, 11/407 br. 6536, Muslim u *Sahihu*, 17/208, et-Tirmizi u *Sunenu*, 5/435 i Ebu Davud u *Sunenu*, 3/180, br. 3093 i drugi.

misli bivala je sve intenzivnija. Susret islama sa drugim kulturama i civilizacijama rezultirao je i time da tumačenje Kur ana, nakon što je bilo čisto tradicionalnog tipa, zadobije i druge (racionalne) komponente.

Islamski znanstvenici su veoma rano uočili da je za pravilno tumačenje Kur ana i validnu interpretaciju njegove misli potrebno, pored ispravnog ubjeđenja, čiste nakane i nepristrasnosti, da osoba koja hoće da komentariše Kur an dobro savlada niz naučnih disciplina iz različitih oblasti. Te discipline su kasnije nazvane stručnim terminom ulumul-Kur an , a ustanovljene su kao zaštita od pogrešnog tumačenja Knjige koja je posljednja Allahova Objava ljudskom rodu.

U definicijama s kojima su islamski znanstvenici pokušali definisati tefsir, gotovo uvijek se naglašava neminovnost dobrog ovladavanja tim disciplinama. Tako smo u zaključnoj definiciji istakli da je *tefsir - nauka koja istražuje Kur an Časni s ciljem otkrivanja onog značenja koje Allah dž.š. želi iskazati u svojoj Knjizi, a sve to u sklopu ljudskih mogućnosti i nakon ostvarenja svih šartova (uvjeta) koji su neminovno potrebni da se ostvare u osobi koja hoće da komentariše Kur an.*

U kratkom historijskom pregledu djela koja su nastala u domeni ulumul-Kur ana vidjeli smo koliko je Kur an tokom historije zaokupljao ljudsku pažnju i interesovanje, a naslovi koje smo spomenuli samo su kap u moru djela koja tretiraju različite aspekte Kur ana.

Polazeći sa stanovišta da je bavljenje tefsirrom u kategoriji dužnosti koje su farzi-kifajet, o čemu postoji konsenzus islamskih učenjaka, svaka generacija muslimana mora dati svoj doprinos u razradi kur anske misli, ukoliko želi da živi u duhu kur anskih normi i principa i da u njima traži rješenja za pitanja i probleme koje joj život postavlja.

Shodno tome, potreba i dužnost današnjih generacija muslimana je da u svjetlu Kur ana i njegovih univerzalnih principa traže odgovore i rješenja za pitanja koja postavlja savremeni način življenja, što zahtijeva, prije svega, veliku pažnju i interesovanje koje moraju posvetiti posljednjoj Allahovoj, dž.š., Objavi, Kur ani-Kerimu. Razni aspekti Kur ana (moralni, naučni, sociološki, pedagoški, ekonomski, politički i drugi) moraju biti prezentirani metodologijom i jezikom koji razumije čovjek ovog vremena. To je dužnost i obaveza današnjih generacija muslimana

diljem svijeta, a pogotovo onih među njima koji su obrazovaniji i prosvjećeniji.

U našim prilikama potrebno je djelovati u dva smjera:

1. Okoristiti se dosadašnjim saznanjima i ostvarenjima koja su postigli muslimanski znanstvenici širom svijeta u oblasti tefsira i kur anskih znanosti, s prevođenjem njihovih djela na bosanski jezik.

2. Potrebno je da naši alimi intenziviraju svoj doprinos u domenu afirmisanja kur anskih vrijednosti i principa na ovim prostorima, s tim što će napisati, bilo timski bilo pojedinačno (iako je timski rad preporučljiviji i uspješniji), jedan tefsir, komentar Kur ana na bosanskom jeziku. Takav tefsir će udovoljiti dvjema nasušnim potrebama:

- a) potrebi da se ostane u okvirima našeg tradicionalnog ehlu-sunnetskog učenja, i kao takav imat će svoju potpunu validnost i utemeljenost;
- b) u isto vrijeme će biti blizak i prihvatljiv mentalitetu našeg čovjeka i kao takav odgovarat će prilikama našeg bošnjačkog miljea. Naša braća u vjeri koji nisu Arapi, poput Turaka, Maležana, Indonežana, Pakistanaca i drugih uveliko su se posvetili realizaciji ovakvih ciljeva i na tom putu postigli, doista, značajne rezultate. Neka Allah dž.š.pomogne sve napore i nastojanja koji će i kod nas djelovati u tom pravcu.

LITERATURA

1. Ibn Hanbel, Ahmed: *Musned*, Darul-Me arif, Kairo.
- 2.El-Buhari, Muhammed b. Ismail: *El-Džami us-Sahih* (sa Ibnu Hadžerovim komentarom), Darur-Rejjan, Kairo, 1407. h.
- 3.El-Bejheki, Ahmed b. Husejn b. Ali: *Es-Sunenul-kubra*, Darul-Ma rife, Bejrut
- 4.El-Bejheki: *Šu abul-iman*, Darul-kutubil- iimijje, Bejrut, 1990.
- 5.Ed-Darimi, Abdullah b. Abdurrahman: *Sunen*, Darur-Rejjan, Kairo.
- 6.Đozo, Husein: *Potreba i pokušaji savremene interpretacije i egzegeze kur anske misli*, Zbornik radova ITF-a u Sarajevu, 1/1981.
- 7.Ebu Hajjan, Muhammed b. Jusuf: *El-Bahrul-muhit*, Es-Se ade, 1328.h.
- 8.Ebu Davud, Sulejman b. Eš'as es-Sidžistani: *Sunen*, Darul-hadis,Kairo.

- 9.El-Hakim, Ebu Abdillah: *El-Mustedreku ales-Sahihajni*, Darul-hadis, Kairo.
- 10.El-Hejsemi, Nuruddin Ali b. Ebi Bekr: *Medžme uz-zevaid ve menbe ul-fevaid*, Darur-Rejjan, Kairo.
- 11.Halilović, Safet: *Et-Tefsiru bil-me suri fil-Kur anil-Kerimi, džem un ve dirasetun nakdijje*, odbranjena magistarska teza, Univerzitetaska biblioteka Al-Azhar, Kairo, Usulud-din, Odsjek tefsira i kur anskih znanosti.
- 12.Ibnu Kesir, Ebul-Fida Ismail: *Tefsirul-Kur anil- Azim*, Džem ijjetu ihjait-turasil-islami, Kuvait, 1994.
- 13.Ibnu Hadžer el- Askalani, Ahmed b. Ali: *Fethul-Bari (komentar Buharijinog Sahiha)*, Darur-Rejjan, Kairo.
- 14.Ibnu Hadžer el- Askalani: *Ed-Durerul-kamine*, Darul-Džil, Bejrut.
- 15.Ibnu Tejmijje el-Harrani, Šejhul-Islam: *el-Mukaddime fi usulit-tefsir*, Darus-Sahabe lit-turasi, Tanta.
- 16.Ibnu en-Nedim: *el-Fehrest*, Darul-Ma rife, Bejrut.
- 17.Ibnu Ebi Davud: *Kitabul-Mesahif*, Leiden, 1937.
- 18.Ibnu Imad el-Hanbeli: *Šezeratuz-zeheb*, Matbe atul-Kudsi, Kairo.
- 19.El-Kattan, Menna : *Mebahis fi ulumil-Kur an*, Mektebetu Wehbe, Kairo.
- 20.Muslim, Ibnul-Hadždžadž el-Kušejri: *Sahih*, Darur-Rejjan, Kairo.
- 21.Es-Sujuti, Dželaluddin Abdurrahman: *El-ltkan fi ulumil-Kur an*, Darut-turas, Kairo.
- 22.Es-Sujuti: *Ed-Durrul-mensur fit-tefsiril-me sur*, Darul-kutubil-ilmijje, Bejrut, 1990.
- 23.Es-San ani, Abdurrezzak: *Tefsir*, doktorska disertacija, Univerzitetaska biblioteka Al-Azhar, Kairo, br. 1557.
- 24.Es-Saffar, dr Ibtisam Merhun: *Mu džemud-dirasatil-Kur anijje* (Leksikon kur anskih studija), izdanje bagdadskog univerziteta 4/1983/84.
- 25.Es-Salih, dr.Subhi: *Mebahis fi ulumil-Kur an*, Darul- ilmi lil-melajini, Bejrut,1988.
- 26.Et-Taberri, Muhammed b. Džerir: *Džami ul-bejan*, Darul-Me arif, Kairo.
- 27.Et-Tirmizi, E bu Isa Muhammed b. Isa: *Sunen*, Darul-hadis, Kairo.
- 28.Tufo, Muhammed: *Temelji tefsirske nauke* (Usuli-tefsir), Glasnik IVZ Kraljevine Jugoslavije 8/1936.
- 29.Ez-Zehabi, dr Muhammed Husein: *Et-Tefsiru vel-mufessirune*, Daru ihjait-turasil- arebijji, Kairo, 1976.

- 30.Ez-Zerkeši, Bedruddin: *El-Burhan fi ulumil-Kur an*, El-Mektebetul- asrijje, Bejrut.
- 31.Ez-Zirikli, Hajruddin: *El-A lam*, Darul- ilmi lil-melajin, Bejrut, 1989.
- 32.Ez-Zerkani, Muhammed Abdul- Azim: *Menahilul- irfan fi ulumil- Kur an*, Daru ihjail-kutubil- arebijje, Kairo.

خلاصة البحث

لقد نزل القرآن في بيئة كانت تفهم لغته بالسليقة، حيث إن العرب كانوا مشهورين بالفصاحة والبلاغة والبيان، ولذلك كان للغة القرآن وأسلوبه المتميز فهم جيد ووقع خاص في نفوسهم . ورغم هذا كان المسلمون الأوائل إذا أشكل عليهم فهم أى شئ من القرآن يطلبون توضيحه وتفسيره من رسول الله صلى الله عليه وسلم الذى أمر بأن يبين للناس ما نزل إليهم كما هو مذكور في النص القرآني . وهكذا كان أول مفسر للقرآن رسول الله صلى الله عليه وسلم .

وقد توصل هذا البحث إلى نتيجة تفيد بأن على المسلمين اليوم عامة وعلى علمائهم خاصة واجب مقدس يُحتم عليهم أن يوجدوا على ضوء القرآن الكريم ومعطياته حُلُولاً لمشاكلهم المتراكمة . إن للقرآن الكريم جوانب متعددة كالجانب العقدي ، والجانب الأخلاقي ، والجانب السياسى ، والجانب الاقتصادى ، والجانب الاجتماعى ، والجانب التربوى وغير ذلك ، وكل جانب من هذه الجوانب ينبغى أن يدرس دراسةً مستوفيةً من قِبَلِ أهل العلم والاختصاص ، ثم يقدم بعد ذلك بطريقة يفهمها إنسان هذا العصر .

Summary

Qur'an was announced in an environment which well understood the language in which it was given.

The first interpreter of Qur'an was personally Allah's Prophet, p.b.u.h.

Considering the standpoint that dealing with tafsīr is within the category of duties which are fard al-kifaya (there is a consensus of Islamic scholars on this), each generation of Muslims must give their contribution in analysis of Qur'an thought if they want to live in the spirit of Qur'an norms and principles and to seek solutions for issues and problems that life possess.

Accordingly, the need and the duty of contemporary Muslim generations is to (in the light of Qur'an and its universal principles) seek answers and solutions to questions posed by contemporary way of living, which requests a huge attention and interest, which they have to devote to the last Allah's Almighty announcement Qur'an al-Karim.

Different aspects of Qur'an (moral, scientific, sociological, pedagogical, economic, political and other) have to be presented by a methodology and language which can be understood by a man of the modern time. This is a duty and obligation of contemporary Muslim generations throughout the world, especially of the most educated ones.